

DIN ISTORICUL MINEI BĂLAN

Împrejurările în care a luat naștere mina Bălan nu au fost încă elucidate pe baze documentare autentice. O informație potrivit căreia în anul 1802 a fost redeschisă la Benkőreze o stolnă abandonată numită Apafi¹ nu poate constitui încă dovada fermă că în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, ori și mai devreme, acolo s-ar fi practicat o extracție sistematică prin abataje a cuprului, deci, exploatare în adâncime; atare posibilitate nu e însă cu totul exclusă. În schimb, neîndoielnic este că la finele veacului al XVIII-lea se știa deja despre existența zăcămintelor de cupru de la Bălan și era începută și „săparea” acestora.

1. Începuturile istoriei mai noi a minei Bălan se leagă de numele ciobanului Ion Oprea din Timafalva². Mîinîndu-și turma, pe timp de vară, el a observat că pe abruptul unei stînci iese în afară, ca niște țurțuri de ghiață strălucitori, minereul. Îndemnat de curiozitate, el a rupt cu grijă o bucată. Neputînd da de taina acelei bucăți de cupru, a prezentat-o administrației scaunului Odorhei, iar aceasta, la rîndul ei, forurilor superioare, pînă ce Camera aulică de la Viena, aflînd de descoperire, a ordonat să se recunoască meritele lui Oprea prin atribuirea unei rente viagere des-peditorului³.

Descoperirea zăcămintelor de minereu cuprififer, respectiv începuturile exploatării lor se profilează probabil la finele deceniului al nouălea și începutul celui de-al zecelea al secolului al XVIII-lea. Întreprinzătorii se succedau la răstimpuri scurte. Mai întii și-au încercat norocul Kurkó Jakab, Miklós István și Bara János din Sîndominic, Biró Sándor și Karda Miklós din Tomești, împreună cu alți părtași, dar s-au lăsat curînd păgubași. Ei au fost urmați de tîrgoveții-negustori Solymosi András și Dániel din Odorheiul Secuiesc, care nu au rezistat, nici ei, multă vreme, date fiind „numeroasele cheltuieli”. Mina fu preluată și dusă mai departe de un căpitan în pensie și cetățeanul Czerner, ambii din Brașov. Apoi, la începutul secolului al XIX-lea, „niște turnători de clopote din Odorhei fuseseră primii care au săpat la mina de cupru numită de ei Sfînta Treime, dar pe care, mai tîrziu, au abandonat-o”⁴.

2. Așadar, în decurs de cîțiva ani „mina de cupru de la Bălan a trecut prin mîna a mulți manipulanți”, pînă ce în sfîrșit, în 1803, tezaurariatul minier vienez a început lucrări mai temeinice de prospecțiune a zăcămintelor de minereu cuprififer. Drept rezultat al acestor prospecțiuni

¹ Benkő Károly, *Csik, Gyergyó és Kászon múltja és jelene általános és részletes osztályokban*, Kolozsvár, 1853, p. 47.

² Sat înglobat în 1876 în localitatea Cristuru Secuiesc.

³ Cf. *Nemzeti Társalkodó*, 1840, sem. I, p. 204; *idem*, sem. II, p. 132—133.

⁴ Benkő Károly, *op. cit.*, p. 48.

care promiteau o exploatare în bune condiții, în 1807 fu încheiat un contract cu comuna Sîndominic și proprietarii de pămînt de acolo, contract care stipula asigurarea terenului și combustibilului necesare minei de cupru. Astfel s-a putut trece la extracția, topirea și prelucrarea primară pe scară industrială a bogățiilor de subsol de la Bălan⁵.

Deschiderea gurilor de mină a început sub conducerea comisarului de prospecțiuni miniere Molitor Ferenc în 1808, dată la care „în munții Bălanului au fost săpate mai multe abataje”⁶. În cursul prospecțiunilor și deschiderilor miniere, într-un interval de opt ani, între 1804 și 1811, s-au scos 4646,3 chintale de minereu. Între timp a fost terminată și prima forjă și, deci, în 1811 s-a putut trece la topirea și prelucrarea minereurilor de cupru⁷.

Producția de cupru a minei Bălan între 1811 și 1825

Anul	Producția (în q)	Anul	Producția (în q)
1811	89,9	1819	230,7
1812	101,4	1820	276,5
1813	204,6	1821	335,8
1814	—	1822	253,1
1815	117,6	1823	349,4
1816	226,2	1824	103,9
1817	151,3	1825	79,8
1818	258,9		

În perioada 1811—1825 au fost topite 2779,1 chintale de cupru, realizându-se astfel o medie anuală de 185,2 chintale. Privind însă în succesiunea anilor realizările de producție, ele prezintă oscilații mai mici sau mai mari. Din anul 1818 putem socoti o creștere mai masivă a producției și, paralel, o relativă constanță a ei. Dacă media productivă pentru anii 1811—1817 a fost de 127,2 chintale, cea a anilor 1818—1825 s-a ridicat la 236 chintale, aproape dublu față de precedentă, în ciuda descreșterii vertiginose înregistrate în ultimii doi din acești ani.

Totuși, cantitatea de cupru produsă nu acoperea cheltuielile de producție, nemaivorbind de investițiile pentru prospecțiuni, deschiderile de mină, construcțiile de suprafață. „La fel ca în multe alte părți, tezaurariatul lucra și aici în pierdere. Deficitul anual era în jur de 2—3000 florini”⁸; cauzele sînt astfel formulate de contemporani: „... fie pentru că cei ce lucrau, nepricepîndu-se la liniile de curbură ale filoanelor, mergeau în direcții nepotrivite, fie pentru că numeroșii funcționari ai cămării primeau salarii mari ce înghițeau veniturile din anii mai puțin noro-

⁵ Arh. Stat. Cluj-Napoca, Arh. Montan Thesaurariat, 8/16/1803 (228, 1030, 1073—1075, 1800); 9/1903 (353, 1030); 16/19/1803 (1218, 2354); 19/20/1803 (1650, 2484, 2927, 2886, 3068); 20/1803 (1840, 2527, 2943).

⁶ Benkő Károly, *op. cit.*, p. 49, 53.

⁷ Herbich Ferenc, *Északkeleti Erdély földtani viszonyai*, in *A m. kir. Földtani Intézet Évkönyve*, vol. I, 1871, p. 297.

⁸ Kővári László, *Erdély földje ritkaságai*, Kolozsvár, 1853, p. 165.

coși⁹. Dat fiind că pînă în trimestrul al treilea al anului 1824 suma pierderilor în producția de cupru de la mina Bălan s-a ridicat la 119 253 florini austrieci¹⁰, Camera aulică, la propunerea inspectorilor săi, a dispus încetarea exploataărilor¹¹, iar puțin mai tîrziu a decis să vîndă mina Bălan.

3. Potrivit unei dispoziții a Camerei aulice din 24 august 1825, mina Bălan a trecut în proprietatea familiei de negustori Zakariás din Gheorgheni și a proprietarului de mină Lukáts Tódor Simon din Zlatna, întovărășit cu familia Zakariás; prețul de vînzare a fost de 5000 florini renani¹².

Schimbarea proprietarilor a dus la înviorarea producției de cupru, atît datorită „nu puținei priceperi în minerit și lăudabilei diligențe“ a lui Lukáts, cît și în urma „substanțialelor investiții ale fraților Zakariás și îndeosebi ale lui Zakariás Antal, ca și consecvenței ferme a acestuia din urmă, care a învins toate obstacolele“¹³.

Familia Zakariás a preluat de la tezaurariat cinci abataje, și anume, galeriile Francisc, Zihatar, Iosif, Ferdinand și Anton, aflate pe teritoriul minier vechi¹⁴. Extinzîndu-se prospecțiunile, pînă în 1846 numărul galeriilor săpate sau în curs de săpare a crescut la 10, cele noi fiind galeriile Szelelő, Vápa, Sfînta Treime, Ștefan, Rozalia și Mihai¹⁵.

Herbich Ferenc descrie în modul următor extinderea zăcămintului cuprififer a cărui exploatare atinse cote tot mai ridicate: „... deja la Sîndomic și la Pásztorbükke, din loc în loc briul de cupru iese la suprafață; dar la Császárhídja el e întretăiat de valea transversală a rîului Olt; ieșirea la suprafață și întretăierea se simt la fel de bine în văile Oltelui, la pîriul Magosbük în locul numit Várbükksarka, ca și la confluența celor două piraie Várbükkpatak.

De aici, zăcămintele de minereu o iau spre miazănoapte, pe coama muntelui Oltreze, peste Benkőreze, muntele Bălanului, care se ridică la 800 și chiar 1000' [picioare], socotit de la fundul văii Oltului, în masivul deja amintit al muntelui Feketerenze [..].

Direcția [..] axei lor longitudinale, peste văile Bányapatak și Sipos care le întretaie, și unde cuprul se ridică la suprafață, este cunoscută pe distanță de cca. 5000 picioare, dar lucrările de prospecțiune întreprinse pe această lungime nu s-au soldat cu rezultate.

Pe la mijlocul acestei distanțe și pe panta sudică a muntelui Bălan se află mina Bălan, care a dat încă de multă vreme cupru bun de folosit, din zăcămintele de minereu.

⁹ *Nemzeti Társalkodó*, 1840, sem. I, p. 204.

¹⁰ Herbich Ferenc, *op. cit.*, p. 297.

¹¹ Arh. Stat. Cluj-Napoca, Arh. Montan Thesaurariat, 1824. Consultations Protocolle.

¹² Loc. cit., 6425, 6818, 7886/1825. — Cu privire la data vînzării minei există mai multe variante și anume: 1808 (cf. Bányai János, *A Magyar Autonóm Tartomány hasznosítható ásványi kincsei*, Bukarest, 1957, p. 25—26); 1816 (cf. *Nemzeti Társalkodó*, 1840, sem. I, p. 204; Kóvári László, *Székelyhonról*, Kolozsvár, 1842, p. 177—178); 1824 (cf. Benkő Károly, *op. cit.*, p. 53; *BKL*, 1909, vol. II, p. 500); 1839 (cf. *Brassói kereskedelmi és iparkamara jelentése, 1880—1884*, p. 106) și în sfîrșit data veală, anul 1825 (cf. și *Erdélyi Bányász Almanach 1846-ra*, p. 112).

¹³ *Erdélyi Bányász Almanach 1846-ra*, p. 112—113.

¹⁴ *Brassói kereskedelmi és iparkamara jelentése, 1880—1884*, p. 107.

¹⁵ *Erdélyi Bányász Almanach 1846-ra*, p. 117.

Cantitatea aflată în zăcămintele de minereu ce constau din patru filoane cu câte o singură despărțitură de straturi sterile oscilează între 10—20 stinjeni, după cum coturile văluroase ale filoanelor sînt mai aproape sau mai departe unele de altele.

Zăcămintul acesta principal este însoțit de mai multe brie de minereu, care conțin, sporadic, dar nu în permanență, minereu bun de a fi extras¹⁶.

Utilizindu-se un număr de cca. 200 mineri, se scotea la suprafață o cantitate anuală medie de 28—30 000 chintale vieneze de minereu cuprifer¹⁷ (corespunzînd cantității de 15 680—16 800 chintale a 100 kg). Cu toate că, în acest fel, întreprinderea a acumulat rezerve de „munți de minereu cuprifer“ care puteau alimenta ani de zile cuptoarele de mică capacitate, extracția era o lucrare permanentă, cu restricția, cel mult, că ea nu se făcea concomitent în fiecare galerie¹⁸.

Conform înțelegerii cuprinse în Contractul din 1807, cărbunele de lemn necesar topitului se procura deosebit de ieftin. În 1837 a fost încheiată o nouă înțelegere între mină și locuitorii din Sîndominic privitor la aprovizionarea cu cărbune de lemn, la un preț ceva mai bun, asigurîndu-se astfel tăierea, carbonizarea și transportul a 4000 de stinjeni de lemn de brad în interesul unei activități netulburate a întreprinderii¹⁹.

Instalația de topire consta dintr-un cuptor înalt și două mai mici — de 15, respectiv 12 picioare —, precum și dintr-un mecanism de afinare. Cuptoarele de topit au fost construite „destul de coresponzător scopului“; aerul insuflat îl primeau de la foalele de tip Debreczeni, deși mecanismul lor era — după părerea contemporanilor — departe de al celor de la Zlatna, „ca bunătate“. Procesul tehnologic de topire era identic cu cel de bună faimă al uzinei din Falun (Suedia), cu toate că aliajul de minereu de topit nu era calcinat. Această fază urma doar după topirea primară, care era urmată de elaborarea cuprului brut și, în sfîrșit, afinarea cuprului brut. Prelucrarea în continuare, primară, a cuprului afinat, în așa-numitele plăci de cupru, avea loc în forjă, utilată cu patru ciocane și acționată cu roți hidraulice.

Familia Zakariás și-a gospodărit cu pricepere proprietatea minieră, care s-a redresat curînd într-atîta, încît și-a putut permite să răscumpere partea stăpînită de Lukáts. În virtutea unei înțelegeri, cele 128 cuxe care formau acțiunile întreprinderii fură preluate, dintre frații Zakariás, de Zakariás Antal, scăzîndu-se cele 8 cuxe care reveneau tezaurariatului minier și 2 cuxe ce aparțineau bisericii din Sîndominic²⁰.

La preluare, în 1825, mina Bălan era grevată cu suma de cca. 128 000 florini ung., în schimb valoarea ei totală se ridica în 1840 la 500 000 florini ung. Venitul anual net era de 10 000 florini ung. În consecință, din 1825 și pînă pe la mijlocul deceniului al cincilea al secolului al XIX-lea a realizat un cîștig net de 136 579 florini ung., prin valorifi-

¹⁶ Herbich Ferenc, *op. cit.*, p. 294—295.

¹⁷ *Erdélyi Bányász Almanach 1846-ra*, p. 118.

¹⁸ *Idem*, p. 119.

¹⁹ *Idem*, p. 118—119; Benkó Károly, *op. cit.*, p. 54.

²⁰ Cf. *Nemzeti Társalkodó*, 1840, sem. I, p. 204; *Erdélyi Bányász Almanach 1846-ra*, p. 120.

careia producției de 9 604,5 chintale de cupru²¹, în condițiile în care Zakariás Antal a investit sume substanțiale în clădirile uzinare și în locuințele funcționarilor.

Producția de cupru a început, în 1826, cu 201 chintale, în 1848 atinând cotele de vîrf, cu cantitatea de 908 chintale. În primii 12 ani de activitate, întreprinderea a produs în total 4978,2 chintale de cupru, corespunzînd unei medii anuale de 414,8 chintale. În schimb, producția totală obținută în cei tot 12 ani 1838—1849 fu de 8592,6 chintale, depășind cu 72,60% pe cea a perioadei 1826—1837, ceea ce însemna o medie anuală de 716 chintale. Este de fapt perioada în care, pe temeiul lucrărilor de pregătire și prospecțiune din anii precedenți, producția minei Bălan s-a împlinit pe scară industrială, cu toate că nici acum nu dispărură oscilațiile cantitative ale fiecărui an.

În anii '40 s-a trecut și la valorificarea apei de mină cu conținut de cupru. Astfel s-a reușit să se obțină cca. 670 chintale de cupru pe an, deși utilizarea acestui procedeu era încă într-un stadiu incipient²².

Producția de cupru a minei Bălan între 1826 și 1849

Anul	Producția (în q)	Anul	Producția (în q)
1826	201,0	1838	646,2
1827	368,3	1839	902,6
1828	292,3	1840	701,3
1829	437,8	1841	609,5
1830	363,8	1842	702,6
1831	509,5	1843	768,8
1832	461,6	1844	577,8
1833	356,2	1845	598,7
1834	517,5	1846	775,0
1835	573,6	1847	780,5
1836	358,7	1848	908,3
1837	517,9	1849	623,2

O parte considerabilă din sortimentul cuprului produs era vîndută fabricii de alamă din Frauendorf, o citime oarecare transportată în Țara Românească și Moldova, iar restul se vindea pe piața internă. Cuprul de la mina Bălan se bucura de renume atît în străinătate, cît și în țară, datorită deosebitei sale purități²³.

Constituirea localității Bălan, ca o nouă așezare constînd „din casele funcționarilor și muncitorilor de la minele de cupru“, poate fi socotită ca fapt împlinit din anul 1818. Populația consta în 1825 din numai 13 familii, număr care a crescut la 169 în 1846, însumînd 795 de suflete, față de 515 cite erau în 1840. Fiecare familie avea casă separată, case existau deci 169 în anul 1846. „Poporul e format în majoritate din secui“,

²¹ Erdélyi Bányász Almanach 1846-ra, p. 119—120; Szentkirályi Zsigmond, Az erdélyi bányászat ismertetése nemzetgazdasági, köz- és magánjogi tekintetben, Kolozsvár, 1841, p. 53.

²² Erdélyi Bányász Almanach 1846-ra, p. 120—121.

²³ Idem, p. 119.

vința aceasta, problemele erau ridicate nu de scumpetea produselor, ci de creditările pentru cumpărături, datoriile fiind scăzute din retribuția lunară. Întrucît „ispita creditului“ făcea ca suma mărfurilor creditate să depășească, la mulți angajați, în repetate rînduri, suma retribuției, rezultatul concretizîndu-se în acumularea datoriilor, aceasta a dus de multe ori, în sinul familiilor de mineri, la „descurajare, murmure în contra soartei și situației lor“, chiar și la manifestări de masă²⁸.

Un element legat de aspectele sociale și culturale ale vieții la Bălan era angajarea unui cadru medical, retribuit în parte de către proprietarii minei, în parte de casa lăzii frăției minerilor. Farmacia funcționa pe spesele proprietarilor. Școala primară, susținută tot de întreprindere, avea 40—45 de elevi. Nu era rezolvată însă școlarizarea copiilor. Iată ce scrie, în cunoștință de cauză, Kóvári László: „Proprietarul de mină... îl obișnuiește chiar și pe copil să lucreze plătit cu ziua. El nu trebuie să uite însă că acești copii, cu totul neinstruiți, chiar dacă lucrează, crescînd mari, nu fac decît să-l împovăreze pe proprietar și să devină o pacoste pentru țară. [Proprietarul] să se reculeagă, și-și va aduce aminte cum s-a îmbelșugat din ale țării, iar acești copii sînt și ei ai țării. Să le facă o școală unde, pe lângă munca lor rînduită, să poată învăța măcar două ore pe zi“²⁹.

Activitatea întreprinderii s-a repercutat favorabil din punct de vedere economic și asupra comunei învecinate Sîndominic, prin sumele mari plătite anual pentru cărbunărit și transporturi. S-a și vădit acest lucru, pe tărîmul „îmbogățirii zi cu zi a satului și al înaintării fericite a bunăstării sale“³⁰.

Aidoma întreprinderilor de exploatare și prelucrare a minereului de fier din Secuime, cum erau Herculian-Bodvai, Filia, Vlăhița, mina Bălan a luat parte la sprijinirea prin fapte a luptei de autoapărare împotriva Habsburgilor, în 1849, integrîndu-se în crearea industriei de război. Aceasta s-a pus la ordinea zilei după încheierea victorioasă a campaniei ardelenene a generalului Bem, și anume prin lărgirea producției de război din Secuime, îndeosebi asigurîndu-se materia primă pentru o cît mai extinsă producție de tunuri. „Într-adevăr — arată Bözödi György —, turnătorii secui de tunuri, tot timpul cît au activat, numai de cupru n-au dus lipsă, cu care erau aprovizionați de mina din Sîndominic [Bălan]“³¹. Proprietarul de mină Zakariás Antal și conducătorul tehnic Bodor Ferenc — și el participant la pregătirea lucrărilor de turnare a tunurilor —, în urma tratativelor duse cu colonelul Gál Sándor, comandant militar al Secuimii — tratative ce-și propuneau aprovizionarea continuă cu materie primă a turnătoriei de tunuri din Tîrgu-Secuiesc —, și-au însușit importanța acestei lucrări și, încă la 26 ianuarie 1849, au transportat cu 12 care de la Bălan la Tîrgu-Secuiesc cantitatea de cupru comandată: 89 chintale vieneze și 64 livre (în total cca. 82 chintale a 100 kg.); în acest fel, colonelul Gál putea raporta superiorului său „succesul turnării de tunuri“. Mai mult chiar, pentru a înlătura dificultățile de transport

²⁸ *Idem*, p. 114.

²⁹ Kóvári László, *op. cit.*, p. 178—179.

³⁰ Erdélyi Bányász Almanach 1846-ra, p. 116.

³¹ Bözödi György, Gábor Aron 1849-ben, în 1848. Arcok, eszmék, tettek, Bukarest, 1974. p. 249.

și, totodată, a valorifica avantajele prelucrării la locul de producție a cuprului, din inițiativa colonelului Gál s-a trecut la construirea unei turnătorii de tunuri și a unei fabrici de praf de pușcă la Bălan, întreprinderea angajându-se să termine această lucrare în răstimp de 14 zile. „Dealtminteri, eu însumi am dat dispoziție — raportează Gál Sándor — ca în zona scaunului Ciuc, cel mai sigur loc, la mina de cupru din Sindominic, să fie ridicată într-o săptămână-două o fabrică de turnat tunuri și produs praf de pușcă; am avansat și bani și voi mai dispune ca aceste fabrici să fie cât mai desăvârșite, pentru a se fabrica sute de tunuri și mai multe sute de chintale de praf de pușcă...³². Fabrica de la Bălan a fost proiectată să fie mult mai mare decât cea de la Tîrgu-Secuiesc, aptă fiind pentru fabricarea de tunuri de 12—18 și chiar 24 livre, iar cantitatea de praf de pușcă luată în proiect ar fi fost de 5—6 și chiar 10 chintale pe zi. În cele din urmă fabrica nu a fost instalată, dar a continuat fără întreruperi livrarea cuprului la Tîrgu-Secuiesc. De exemplu, la 7 iunie 1849 Gábor Áron preia 500 livre de cupru din Bălan necesare turnării unor cazane noi de preparat salpetru la fabrica de praf de pușcă din Tîrgu-Secuiesc³³.

După înăbușirea revoluției, la 9 decembrie 1849 conducerea minei Bălan a fost preluată, în chip de sancțiune, de tezaurariatul minier austriac, dar în iunie 1851 el restituie mina lui Zakariás Antal și compania, ca proprietari legali³⁴.

În anii '50, filoanele erau exploatate în șase galerii, cu numele Anton, Ferdinand, Wetter, Iosif, Francisc și Vápa. În majoritate, ele se caracterizau printr-un bogat conținut de cupru. Potrivit raportului din 1858 al Institutului geologic din Viena, în galeria Anton se scotea minereu cu conținut mediu de cupru de 14,5—15,9%, în galeria Iosif — de 6,3%, în galeria Ferdinand — de 10,5%, iar în galeria Wetter — de 8,9%³⁵.

Topirea minereului extras se făcea în două cuptoare, după ce roca era sfărâmată la mărimea ouălor, cu tirnăcopul, muncă efectuată de regulă de către copii, mulți dintre ei chiar de 7—8 ani.

Cuprul obținut din cuptoare urma să fie afinat, apoi prelucrat — într-o forjă — în diferite produse de marfă. Faza următoare se derula deja la Brașov, întrucât mina Bălan nu dispunea de un compartiment de prelucrare meșteșugărească a cuprului.

Producția de cupru a minei Bălan între 1850 și 1858

Anul	Producția (în q)	Anul	Producția (în q)
1850	608,7	1855	705,1
1851	700,5	1856	631,9
1852	825,5	1857	651,2
1853	727,7	1858	458,1
1854	904,1		

³² *Idem*, p. 240.

³³ *Idem*, p. 242, 256.

³⁴ Benkő Károly, *op. cit.*, p. 53.

³⁵ *Idem*, p. 53—54; Bányai János, *op. cit.*, p. 48.

Producția totală pe cei 9 ani cuprinși în tabelul de mai sus a fost de 6196,8 chintale, cu o medie anuală de 688,5 chintale.

În perioada aceasta, numărul muncitorilor de la mina Bălan era în jur de 200 de oameni, mare parte din ei mineri domiciliați în localitate, dar existau și din cei ce veneau să lucreze aici de la Sindominic.

Personalul de conducere consta dintr-un șef de mină, doi inspectori, un hutman-șef și șase hutmani subordonați, apoi un funcționar scrib, un funcționar ajutor și un mecanic³⁶.

Mina a continuat să prospere sub conducerea lui Zakariás Antal. Aceasta s-a concretizat și în venitul anual încasat în perioada menționată, în valoare de 16 906 florini austr.³⁷ În mod paradoxal, tocmai acest mers favorabil al întreprinderii și afacerilor a dus la căderea familiei Zakariás din poziția de proprietari în situația strîmtoară în care mina Bălan a trebuit să fie înstrăinată pe seama S.A. de Mine și Furnale din Brașov.

4. Această vastă întreprindere a capitalului străin, înstăpînită în exploatarea carboniferă și feroasă, precum și în metalurgia transilvăneană, a ajuns în posesia minei Bălan pe de o parte prin șantaj, pe de alta cu ajutorul oficial al sistemului absolutist. Interesul ei fu trezit de rentabilitatea întreprinderii. Întrucît frații Zakariás au refuzat de la început să vîndă mina, acționarii interesați de la S.A. Brașov au recurs la constrîngere. În exteriorul perimetrului minier ocupat de frații Zakariás, ei au deschis o mină nouă. Deși sortită de la bun început eșecului din cauza conținutului metalic redus al filoanelor, această mină se angajă, aparent, în lucrări de anvergură, nu numai cu mineri aduși din alte părți, ci ademenind bună parte din minerii de la Bălan prin „promisiuni pentru retribuții deosebit de mari“. În cele din urmă, ăpsîți fiind de mină de lucru, frații Zakariás fură nevoiți să înceteze producția și, prin contractul încheiat la 13 iunie 1858, să cedeze mina Bălan S. A. de Mine și Furnale din Brașov, primind pentru ea suma de 375 000 florini³⁸.

Să notăm că mina Bălan nu a fost încadrată domeniului comun carbonifer de exploatare și metalurgie feroasă al S.A. Brașov³⁹, ci, apreciind-o ca foarte rentabilă, „brașovenii circumspecti [deci „membrii de tradiție“ ai S.A. — n.n.] și-o păstrară, administrînd-o sub numele «Asociația minei de cupru din Sindominic», ei înșiși și pe seama propriilor lor buzunare“⁴⁰. În schimb, după cum vom vedea, aceasta a influențat în sens negativ evoluția întreprinderii.

La mina Bălan, producția de cupru a atins nivelul cel mai înalt în perioada 1860—1867, cu cantitatea de 1226—1776 chintale, urmînd o linie evolutivă relativ continuă și ascendentă. Cantitatea totală a producției reprezenta 37,1% din producția globală de cupru a Transilvaniei și Banatului, iar în ordinea întreprinderilor, proporția ocupată în pro-

³⁶ Benkő Károly, *op. cit.*, p. 53—55.

³⁷ Herbieh Ferenc, *op. cit.*, p. 298.

³⁸ Orbán Balázs, *A Székelyföld leirása*, vol. II, Pest, 1868—1871, p. 93; Brassói kereskedelmi és iparkamara jelentése 1880—1884, p. 106.

³⁹ Cf. Vajda Ludovic, *Cu privire la pătrunderea capitalului austriac în industria minieră și siderurgică a Transilvaniei între 1848 și 1867*, în *Studia*, ser. Historia, fasc. 2, 1965, p. 68—72.

⁴⁰ Orbán Balázs, *op. cit.*, p. 93—94.

există însă și angajați de naționalitate română și germană. O relatare contemporană arată: „casele dau aspectul unui orașel; se remarcă printre ele casa proprietarului de mină”²⁴. Fiind vorba de o așezare în curs de încheiere, iar crearea unui efectiv muncitoresc permanent preocupând în mod deosebit conducerea întreprinderii, noii stabiliți se bucurau de avantajul scutirii de plata impozitului pe teren și pe casă, pe care și-a luat-o pe seamă întreprinderea.

Intrucât cei care au venit să lucreze și să se stabilească la Bălan erau originari din diferite părți ale Secuimii și chiar ale întregii Transilvanii, fiecare cu tradițiile și cutumele sale de viață colectivă, soluționarea administrării așezării, în interesul de a se încetățeni noi cutume, potrivite noilor condiții, care să se acomodeze acestora și să le dezvolte, care, deci, să se închege într-o colectivitate nouă, era o sarcină foarte complexă. Conducerea administrativă consta dintr-un staroste și jurați, aleși dintre locuitorii coloniei. Această conducere trebuia nu numai să rezolve problemele administrative, ci să exercite și jurisdicția în litigii și infracțiuni minore. Putem cita aprecierea contemporanilor pentru a vedea că administrația se afla la înălțimea situației în problemele ce-i incumbau: „Cei ce vor să se convingă, trebuie să vadă, să constate deosebitul bun simț al oamenilor de rînd secui în conducerea vieții lor obștești, un bun simț pe care uneori nu-l regăsim nici la clasele mai cultivate, cu pregătire mai înaltă”²⁵.

Cu excepția a cîțiva meșteșugari legați de necesitățile mineritului și prelucrării metalului, populația așezării se întreținea în exclusivitate din minerit. Bărbații și băieții trecuți de 15 ani lucrau fie în mină, fie la cuptoare sau în forjă, pe cînd femeile și copiii mai mici executau munci de suprafață, cum erau trierea și sfărîmarea minereului, alte lucrări auxiliare. Cît privește timpul petrecut în afara muncii miniere — pe lângă lucrul casnic desfășurat de femei —, el era destinat numai cultivării grădinii cu zarzavat și îngrijirii vacilor de lapte.

„Cîștigul pe care-l obțin ei din minerit, înțelegînd aici și topirea metalului împreună cu toate genurile de muncă aparținînd mineritului — arată sursa mai sus citată —, nu este de lepădat; și o parte a poporului prezintă într-adevăr semne ale unei oarecare bunăstări, cît pot fi ele de regăsit în mediul unor muncitori salariați cu situație inferioară”²⁶.

Se practicau două forme de retribuție a muncii miniere, și anume plata cu ziua și plata după valoarea muncii. O zi de muncă, 10 ore (cu pauză de o oră) se plătea cu 28 creițari ung. Retribuția pentru extracția unui chintal de minereu cuprifer era de 50—55 creițari ung. în medie, luîndu-se în considerare gradul de dificultate al extracției și conținutul metalic al minereului extras. Retribuția valorică era reglementată în așa fel, încît un miner, „lucrînd cu sînguința necesară”, să cîștige lunar 10 florini ung. Era posibil și „cîștigul suplimentar cu mineritul”, prin sacrificarea unei părți a timpului liber pentru odihnă²⁷.

Întreprinderea se îngrijea de aprovizionarea muncitorilor cu alimente, din propria-i magazie, din măcelăria și cîrciumile pe care le avea. În pri-

²⁴ *Idem*, p. 113.

²⁵ *Idem*, p. 116.

²⁶ *Idem*, p. 114.

²⁷ *Idem*, p. 118.

ducția globală impunea întreprinderea pe primul loc, înaintea celor mai mari întreprinderi miniere ale capitalului străin, care au fost cele din Banat, denumite Societatea imperială-regală privilegiată austriacă de căi ferate (S.T.E.G.).

Producția de cupru a minei Bălan între 1859 și 1871

Anul	Producția (în q)	Anul	Producția (în q)
1859	636,2	1866	1601,6
1860	1226,4	1867	1775,7
1861	1602,2	1868	1188,4
1862	1414,0	1869	708,8
1863	1454,9	1870	387,1
1864	1467,7	1871	632,5
1865	1676,1		

Instalația tehnică existentă s-a dovedit insuficientă spre a prelucra cantitatea mult sporită de minereu extras (astfel, în 1867, 163 000 chintale). De aceea, s-a decis refacerea ei generală. Pregătirea minereului a fost mecanizată. S-a construit un șteamp cu 45 de săgeți, la început cu 18 mese de șoc, iar din 1868 cu 22 mese de șoc, precum și cu 5 instalații destinate amalgamării minereurilor sărace în cupru. La începutul deceniului al șaptelea a fost montat și un concasor de valțuri. A fost sporit la 5 numărul cuptoarelor, prevăzute cu instalații de insuflat aer pe bază de mașini cu aburi. Aceste cuptoare prelucrau minereul mai bogat în cupru. Pentru a valorifica minereurile mai slabe, s-a încercat calcinarea sulfatizantă urmată de alcalinizarea cuprului. Au fost instalate două „cazane de înroșire” pentru calcinare. Afinarea cuprului se efectua pe mai departe cu un cuptor, pe când forjarea produsului final, „cuprul-roză” faimos prin puritatea sa, avea loc într-o forjă cu patru ciocane⁴¹. În cei patru ani 1859—1862, suma investită s-a ridicat la 70 749 florini⁴².

De asemenea, a continuat și s-a perfecționat obținerea cuprului din apa de mină, prin procedee tot mai perfecționate. Eficacitatea acestor procedee e dovedită de faptul că, până ce proprietarii anteriori obțineau anual 45 chintale în medie, cei de la S.A. Brașov au obținut preparate de minereu cu conținut cuprifer de 60—70% în următoarele cantități: în 1860 — 186,4 chintale, în 1861 — 278,8 chintale, iar în 1862, în ciuda secetei — 239,1 chintale de cupru⁴³.

Vom înțelege astfel, cum s-a reușit ca în anii 1859—1867 să se depășească cu 207,40% nivelul productiv mediu anual al perioadei anterioare, de 9 ani și ea, încă a fraților Zakariás; în cifre absolute, să se ajungă deci la cantitatea de 1428,3 chintale.

Extracția de minereu s-a mărginit la numai trei galerii: Ferdinand, Francisc și Ioan (sau Vápa), căci exploatarea filoanelor acestora s-a vă-

⁴¹ Arh. Stat. Deva, Arh. Căpitănatului minier Zlatna, 598/1868; 520/1896; ad 116—870/1870; *Korunk*, 1 februarie 1863.

⁴² Arh. Stat. Deva, Arh. Căpitănatului minier Zlatna, 612/1868.

⁴³ *Korunk*, 1 februarie 1863.

dit cea mai rentabilă, încadrându-se mentalității proprietarilor, concentrată asupra profitului momentan scontat. Ani de-a rîndul, aceste galerii, cu filioanele lor de 1—4 metri, asigurau un cîștig îmbelșugat, așa încît s-a încercat să se obțină o producție anuală de 3300 chintale⁴⁴. Noii proprietari, nepreocupați de viitorul minei Bălan, nu făceau decît să forțeze exploatarea, fără a iniția noi prospecțiuni, noi abataje care să pregătească pe mai tîrziu o extracție mai economicoasă. Cu alte cuvinte, „duceau o politică de jaf productiv, iar consecințele nu se lăsară mult așteptate“⁴⁵. Aceste consecințe apărură mai clar în 1868, cînd producția de cupru a descrescut cu 583,5 chintale, deci cu 33,1%. Cei doi ani următori aduseră noi descreșteri de ample proporții: în 1869 cu 60,4%, în 1870 cu 78,2%, pentru ca o nouă creștere, în 1871, să se ridice și ea la numai 64,4% din cantitatea produsă în anul 1867.

Cunoscînd datele de mai sus, rîndurile ce urmează nu vor părea exagerate din partea contemporanilor: „Atunci cînd o societate minieră are neșansa ca scopul principal în slujba căruia trebuie să stea să fie amăgirea dorinței de cîștig, îmbătarea cu pluzii, iar astfel să lipsească baza pe care să se clădească ceva trainic; cînd nu se fac calcule exacte spre a se obține proporția justă între investiții și posibilitățile productive; cînd cirna [recte: conducerea] aparține neștiinței care îngreunează orice activitate practică rațională și înăbușe orice tendință științifică în domeniul teoretic; asemenea procedee nu vor putea să nu aibă triste urmări. — Existînd, la societatea cuprului din Bălan, toate aceste neajunsuri, încă de la începutul activității sale ajunse să conțină germenii letali ai căderii care, dezvoltîndu-se, i-au și adus pieirea.

Or, mina de cupru din Bălan este în măsură să satisfacă frumos pretenții moderate, doar că nici voința și nici dorința sau strădaniile nu reușesc să depășească limitele impuse de natură“⁴⁶.

Deși cu întîrziere, societatea minieră a încercat totuși să scape din starea-i de strîmtoare. Ea a început să prospecteze porțiunea denumită mai tîrziu zona galeriilor de sud, prin „galeriile radiale“ Carol și Anton, însă nu a putut aproape de loc să treacă la o extracție sistematică, „mineritul fiind foarte restrîns“⁴⁷. La inițiativa directorului tehnic Herbich, s-a încercat să se introducă tehnologia amalgamării cuprului, mai potrivită în condițiile de la Bălan, pe baza așa-numitei metode a calcinării și amalgamării scurte, dovedită bună la Schmölnitz și Abordo. Deși rezultatele probelor tehnice efectuate în acest domeniu cu colaborarea lui Hauch Antal, remarcabil specialist de la uzina metalurgică din Zlatna, se dovediră mulțumitoare (încercînd să substituie pe cale chimică procedeul mecanic pînă atunci aplicat în prepararea celor mai sărace mine-reuri de cupru)⁴⁸, neputîndu-se procura capitalul indispensabil încheierii experiențelor și confecționării instalațiilor necesare, „în condițiile reducerii încrederii, atunci, în viabilitatea întreprinderii“, și această încercare înregistră un eșec.

⁴⁴ *Vasárnapi Újság*, 2 noiembrie 1862.

⁴⁵ *Brassói kereskedelmi és iparkamara jelentése 1880—1884*, p. 107.

⁴⁶ Herbich Ferenc, *op. cit.*, p. 291.

⁴⁷ *Brassói kereskedelmi és iparkamara jelentése, 1880—1884*, p. 107.

⁴⁸ *BKL*, 1876, p. 181—183.

„Afacerile miniere suferă aici mult din cauza lipsei de capital, iar această întreprindere minieră este grevată de foarte grele sarcini“ — raporta administrația de la Bălan căpitănatului minier din Zlatna, în martie 1869⁴⁹.

Spre a se înțelege mai bine, cum au luat lucrurile o atare întorsătură, trebuie știut că cei care au cumpărat mina Bălan s-au încărcat, la preluarea întreprinderii, cu suma de 586 200 florini. Chiar și suma de 370 000 florini plătită ca preț de cumpărare a fost realizată din împrumuturi. Intensificarea producției, crearea unui debușeu mai amplu constituiau o necesitate imperioasă, spre a se putea acoperi ratele de restituire a împrumutului pentru prețul de cumpărare, cât și dobânzile lor; acestea s-au ridicat la suma de 192 000 florini capital consumat. În fine, și tezaurariatul minier a obligat întreprinzătorii la plata a 24 000 florini, valoarea celor 8 cuve ale sale⁵⁰. Astfel s-au constituit datoriile, în valoare de peste o jumătate de milion, urmarea fiind acel sistem dăunător de gospodărire determinat de stringența restituirii sumei și care se întemeia exclusiv pe rezultate imediate; un sistem pe care setea de profit a întreprinzătorilor nu făcea decât să-l complice mai departe.

A intervenit împrejurarea obiectivă că, tocmai pe cînd s-a trecut la exploatarea minereurilor mai sărace în conținut metalic — ceea ce atrăgea după sine creșterea cheltuielilor de producție —, începu un declin al prețului cuprului, cauza principală fiind expansiunea cuprului chilian în Europa. În 1864, direcțiunea chezaro-crăiască de desfacere a produselor miniere a scăzut cu 6 florini prețul chintalului pentru cuprul de orice fel aflat în depozitele sale din Pesta, Viena, Praga și Triest⁵¹. Măsura a atins sensibil și întreprinzătorii de la mina Bălan, de unde cuprul produs se transporta nu numai la Pesta și Viena, ci și la München și Frankfurt, imbarcat fiind la Triest⁵². În 1868, ministerul finanțelor autorizează o nouă scădere a prețului produselor cuprifere, în general cu 4 florini⁵³. După cum am văzut, la Bălan s-a căutat să se asigure un venit onorabil, în condițiile scăderii prețului cuprului, prin intensificarea producției. Această strădanie s-a și soldat cu rezultate bune pînă în 1867, cînd venitul minei, socotit după un preț mediu de 54 florini pentru chintalul de cupru la Brașov și contîndu-se pe vînzarea integrală a cantității produse în acel an, era calculat la 22 515 florini, iar luîndu-se ca bază prețul de 58 florini la Viena, ieșea în sumă de 35 200 florini, dacă se ținea cont de cheltuielile de producție de 46 florini și 90 creițari chintalul de cupru. Această din urmă sumă se ridică în 1868 deja la 50 florini și 90 creițari; deși prețul pe piață al cuprului era de 58 florini, din cauza relativei creșteri a cheltuielilor de producție, ca și a diminuării cantității de cupru obținut s-a putut realiza venitul maxim de 14 787 florini⁵⁴. Mai mult chiar: dacă luăm în considerare că aceste calcule se bazează pe cheltuieli de producție ale însăși întreprinderii de la Bălan, că ele nu conțin cheltuielile de transport, care — iarăși după constatări venite de la întreprinză-

⁴⁹ Arh. Stat. Deva, Arh. Căpitănatului minier Zlatna, 520/1869.

⁵⁰ Herbich Ferenc, *op. cit.*, p. 296.

⁵¹ *Vasárnapi Újság*, 27 aprilie 1864.

⁵² *Korunk*, 1 februarie 1863.

⁵³ Arh. Stat. Cluj-Napoca, Arh. Montan Thesaurariat, 2151/302/1868.

⁵⁴ Arh. Stat. Deva, Arh. Căpitănatului minier Zlatna, 598/1868, 520/1869.

tori — „cauzează cheltuieli deosebit de mari acestei mine“, de pildă, în 1867, aproape 14 000 de florini, se evidentiază încă mai pregnant situația precară în care au ajuns proprietarii minei Bălan.

„În vremea din urmă, prețul cuprului a coborât atât de mult — se plînge căpitănatului minier conducerea întreprinderii —, încît din această cauză rentabilitatea acestei mine de cupru a slăbit foarte mult, așa încît abia poate rezista la poverile ce o apasă⁵⁵. Dar prejudiciile nemijlocite fură suportate de muncitori, din cauza retribuției devenite nesistematice și „restante multă vreme“. Așa, de pildă, în 1869 retribuțiile nu fură plătite tot anul, fapt care a dus la neînțelegeriacompaniate de procese costisitoare între mineri și conducerea minei, începură tulburări de masă și se declanșă „migrația celor mai buni dintre muncitori“⁵⁶, urmărirea căreia complicară încă mai mult situația oricum critică a întreprinderii. Conform dării ei de seamă pe anul 1870, stagnarea producției pe cinci luni și nivelul productiv minim de cînd Societatea a preluat mina se datorau, pe lîngă lipsa de bani și material de producție, faptului că „cea mai mare parte a muncitorilor, nemaisuportînd mizeria, s-au strămutat la alte mine“⁵⁷. Dacă în 1868 mina Bălan avea încă 339 de muncitori, în anul 1869 numai 207, deci mai puțin cu 38,9%, în 1870 un număr de 141 muncitori, deci mai puțin cu 58,5%, în 1871 — tendință oarecum ascendentă — 170 de muncitori, dar și acum reprezentînd doar 50,1% din efectivul muncitoresc al anului 1868.

Întrucît societatea minieră a decis să nu mai plătească contribuții suplimentare la capitalul comercial și era expusă vexațiilor din partea creditorilor ei, printre care și succesorii lui Zakariás Antal — aceștia au deschis chiar un proces în contra societății —, a hotărît să valorifice „prin tragere la sorti“ mina Bălan. Tentativa a eșuat însă și pînă la urmă licitația nu a mai putut fi amînată, „deoarece muncitorii și rentierii nu mai puteau aștepta cu marile lor pretenții [materiale] ce le-au intabulat în mină“. Licitația, ordonată prin dispoziția instanței judecătorești miniere, a avut loc la 23 octombrie 1871. Mina Bălan fu cumpărată de întreprinzătorii sibieni Paul Nendtwich și P. J. Kápdebó, care au cîștigat licitația cu suma de 222 000 florini⁵⁸.

LUDOVIC VAJDA

LES COMMENCEMENTS DE LA MINE DE BĂLAN

(Résumé)

On présente presque un siècle d'histoire de la mine de Bălan, dès la fin du 18e siècle jusqu'à 1871. La mine de Bălan fut créée comme suite de la découverte des gisements de cuivre dans l'environnement de la commune Sîndomic (aujourd'hui

⁵⁵ Loc. cit., 598/1868.

⁵⁶ Loc. cit., ad. 116—870/1870.

⁵⁷ Loc. cit., 414/1871.

⁵⁸ Loc. cit., 519/1873.

faisant partie du dép. Harghita). L'auteur poursuit les aspects économiques et sociaux les plus significatifs de la constitution et du développement de l'entreprise. On relève les facteurs d'ordre général et local déterminants pour l'activité productive développée au sein des différentes formes de propriété dont a subi la mine. On débat aussi l'efficacité de la production, qui dépendait, d'une part, du niveau technique et matériel de l'entreprise, d'autre, des problèmes et de la fluctuation de vente.